

ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ

УДК 912.2 (477.84)

ОЦІНКА РІЧКОВОЇ МЕРЕЖІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА ТИПОЛОГІЄЮ РІЧОК ЗГІДНО ВОДНОЇ РАМКОВОЇ ДИРЕКТИВИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Ярослав МАРИНЯК, Надія СТЕЦЬКО

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Проведено порівняльну характеристику законодавства України та Європи у сфері водного господарства. Виявлено розбіжності у трактуванні базових понять термінів та категорій. Встановлено, що найважливішим компонентом водного фонду є річки, в басейнах яких зосереджується прояв природних чинників та інтереси різних водокористувачів. Інтегроване управління водними ресурсами за басейновим принципом – процес управління водними ресурсами, запроваджений Водною Рамковою Директивою Європейського Союзу (2000). Якою передбачено, що основною одиницею управління є район річкового басейну. Гідрографічне районування території України виконане за європейськими стандартами у галузі управління водними ресурсами, яке виділяє у межах країни гідрографічні одиниці, які застосовуються для розроблення планів управління річковими басейнами.

Ключові слова: річка, Водний кодекс України, Водна рамкова директива Європейського Союзу.

Україна прагнення до Європейського Союзу, але на її шляху викають певні бар'єри. Серед яких слід зазначити у першу чергу законодавчі, тобто урегулювати певні юридичні відмінності щодо трактування деяких категорій та понять. У нашій країні досить серйозно ведеться політика щодо ліквідації різноманітних тлумачень термінів і понять та їх наближення до стандартів Європи.

Водна політика є складовою державної. В Україні видано Водну рамкову директиву ЄС, проведено ряд досліджень прикладного характеру [5, 6, 13, 14]. Однак певним чином, мало публікацій є на основі цієї директиви ЄС.

У таблиці 1 показано відмінності у трактування різних типів (категорій) водних об'єктів за національними та європейськими стандартами.

Як видно з таблиці 1 спостерігаються певні відмінності у трактуванні типів (категорій) водних об'єктів за національними та європейськими стандартами. Коротко розглянемо основні, а саме у поняттях «штучні водойми (водосховища, ставки) і канали» за Водним кодексом України (1995) та «штучні водні об'єкти» за Водною директивою ВРД ЄС (2000) одні водосховища чи ставки можуть бути віднесені до категорії «істотно змінені водні об'єкти», інші до категорії «штучні водні об'єкти», аналогічно ідентифікація за категоріями виконується і для каналів.

Таблиця 1

Відмінності у трактуванні різних типів (категорій) водних об'єктів за національними та європейськими стандартами [2,4].

Законодавство	
Національне законодавство	Європейського Союзу
<i>Водний кодекс України (1995)</i>	<i>Водна директива ВРД ЄС (2000)</i>
Водний фонд України – це усі води (водні об'єкти) на території України. Згідно Водного кодексу України, водний фонд України включає:	Всі поверхневі водні об'єкти, які розташовані на території того чи іншого району річкового басейну, при реалізації плану управління мають бути віднесені до однієї з шести категорій
I – поверхневі	1) річки;
1) водотоки (річки, струмки);	2) озера;
2) природні водойми (озера)	3) перехідні води (водні об'єкти поблизу гирла річок);
3) штучні водойми (водосховища, ставки) і канали;	4) прибережні води (прибережні морські води);
4) інші водні об'єкти;	5) істотно змінені водні об'єкти;
II – підземні води	6) штучні водні об'єкти.
III – внутрішні води та джерела	

Для перших чотирьох категорій водних об'єктів (природних) згідно ВРД ЄС (2000) визначається екологічний статус.

Для п'ятої та шостої категорій водних об'єктів (істотно змінені та штучні) екологічний статус не визначається, але для них встановлюється екологічний потенціал, який в результаті реалізації плану управління району річкового басейну має бути щонайменше «добрим».

Найважливішим компонентом водного фонду є річки, в басейнах яких зосереджується прояв природних чинників та інтереси різних водокористувачів. Водним кодексом України (1995) встановлено, що державне управління в галузі використання і охорони вод здійснюється за басейновим принципом на основі державних, цільових, міждержавних та регіональних програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів (стаття 13) [5].

Інтегроване управління водними ресурсами за басейновим принципом - процес управління водними ресурсами, запроваджений ВРД ЄС (2000). Ним зокрема передбачено, що основною одиницею управління є район річкового басейну. Як свідчить світова практика, такий інтегрований підхід сприяє максимальному досягненню цілей і завдань охорони та відтворення водних екосистем, забезпечення раціонального використання водних ресурсів [14].

Гідрографічне районування території України [13] виконане за європейськими стандартами у галузі управління водними ресурсами, яке виділяє у межах країни гідрографічні одиниці, які застосовуються для розроблення планів управління річковими басейнами. Гідрографічними одиницями є райони основних річкових басейнів (Вісли – Західного Бугу та Сяну, Дунаю, Дністра, Південного Бугу, Дніпра, Дону – Сіверського Дінця, річок Причорномор'я, річок Приазов'я та річок Криму) та суббасейни у їхніх межах. Райони основних річкових басейнів є головною одиницею управління в галузі використання і охорони водних об'єктів, які складаються з басейнів відповідних річок і пов'язаних з ними підземних водоносних горизонтів.

Важливим елементом інформаційного забезпечення переходу до басейнового принципу управління водними ресурсами має бути чіткий облік природних і штучних водних об'єктів, як основних складових частин водного фонду, що наразі здійснюється недостатньо ефективно через невизначеність з структурними компетенціями його ведення [17].

Компоненти водного фонду повинні підлягати ретельному обліку, кількісній та якісній оцінці для отримання достовірних даних щодо природного, господарського та правового стану водних ресурсів (водних об'єктів) з метою організації управління раціональним та ефективним їх використанням та охороною.

Річкова мережа області складається з тимчасових водотоків, які мають течію лише під час сніготанення і рясних дощів, маленьких струмків та річок, а також великих річок Дністер та Горинь (правої притоки Прип'яті, басейн Дніпра.)

Водозбори великих і багатьох середніх річок розташовані в кількох природних зонах та географічних областях, малі ж річки течуть здебільшого в межах однієї геоморфологічної області. У зв'язку з цим окремі ділянки водозборів великих і частини середніх різняться між собою; басейн малої ж річки найчастіше однорідний за природними умовами.

Основними гідрографічними характеристиками річки, що вказують на особливості розвитку процесів формування річкової системи та поверхневого стоку, є: довжина і нахил річки, площа, ширина і нахил водозбору, щільність річкової мережі.

Для гідрографічних характеристик використані опубліковані матеріали [1,3,5,8,10,12,15,16,17].

Річкова мережа. Щодо кількості річок у Тернопільській області, то немає єдиної цифри, автори наводять різні дані. Їх діапазон від 2400 річок і потічків з сумарною довжиною понад 10000 км до 1401 річки з сумарною довжиною більше 6 066 км, але переважають річки, довжина яких менше 10 км.

При розгляді проблеми класифікації річок Тернопільської області використано методику оцінки річкової мережі за типологією річок згідно Водної рамкової директиви Європейського Союзу. В той же час, типологія річок за площею водозбору згідно Водної рамкової директиви ЄС (2000) значно відрізняється від традиційних [2]:

- дуже великі - понад 10 тис. км²;
- великі - 1,0 - 10 тис. км²;
- середні - 100 - 1000 км²;
- малі - 10 - 100 км².

Таким чином, що типологія річок за площею водозбору, прийнята у Водному кодексі України (1995), має на собі «тінь» підходів, що мали місце у колишньому СРСР, який на 1/6 частині суші світу мав достатню кількість великих річок. Типологія річок згідно ВРД ЄС (2000) значно «компактніша», виходячи з реалій гідрографії європейських країн [2].

Згідно нового гідрографічного районування території України відповідно до вимог ВРД ЄС, розробленої у 2013 році українськими вченими та фахівцями Держводагентства України відповідно до вимог Водної рамкової директиви Європейського Союзу (ВРД ЄС), було виділено 9 районів річкових басейнів.

У 2016 році Верховна Рада України затвердила схему гідрографічного районування території України (9 районів річкових басейнів) з уточненням кількості суббасейнів (13 суббасейнів) як зміни до Водного кодексу України.

Отже, згідно сучасного гідрографічного районування територія Тернопільської області входить до III району України р. Дністер та V району р. Дніпро у межах якого виділяють 5 суббасейнів, а р. Прип'ять належить до 4.

Річки Тернопільської області поділяються на чотири види:

- *дуже великі* (площа басейну понад 10 тис. км²) Дністер; Горинь;

- *великі* - 1,0 - 10 тис. км²: Золота Липа; Стрипа; Серет; Гнізна; Збруч, Іква, Вілія;

- *середні* - 100 - 1000 км²: Східна Золота Липа; Ценіївка; Коропець; Бариш; Восушка, Студенка, Вільховець; Джурин; Нестерівка; Нічва; Теремля; Хмельова Долина; Гніздечка; Дупа (Дупла); Нічлава; Стрілка; Циганка; Самчик; Потік Волочек; Самець; Гнила; Жирак; Буглівка; Жердь; Кума; Кутянка.

- *малі* - 10 - 100 км²: малих річок (власне малих річок) знаходиться у басейні (Нічлава – 81, Гнізна – 77, Коропець – 78, Гнила – 58, Джурин – 51) усі в басейні Дністра, а також Ценіївка – 26, Бариш – 38, Восушка – 32, Вільховець – 38, Граберка (Луг) – 26, Дупла – 44, Гніздечка – 39, Стрілка – 38, Циганка – 27, Тайна - 46) та 4 у суббасейні Прип'яті (Жирак - 30, Жердь – 41, Горинька – 32, Вілія – 32 (77) і найчисленніші – найменші річки від 10 км їх аж 75. Більш детально ці питання відображено у табл. 2.

Як видно з таблиці 1. спостерігаються певні відмінності у трактуванні типів (категорій) водних об'єктів за національними та європейськими стандартами. Коротко розглянемо основні, а саме у поняттях «штучні водойми (водосховища, ставки) і канали» за Водним кодексом України (1995) та «штучні водні об'єкти» за Водною директивою ВРД ЄС (2000) одні водосховища чи ставки можуть бути віднесені до категорії «істотно змінені водні об'єкти», інші до категорії «штучні водні об'єкти», аналогічно ідентифікація за категоріями виконується і для каналів.

82 % належать до басейну р. Дністер, серед них Збруч, Серет, Стрипа, Золота Липа, (власне середні). Річки суббасейну Прип'яті займають 18% території області і мають в її межах загальну довжину 404 км. З них найдовша р. Горинь 50 км, р. Іква - 40 км, р. Вілія - 32 км. Площа водозбору р. Горині в межах області 1250 кв. км, Ікви 1343 кв. км, Вілії 745 кв. км.

Із 96 річок області довжиною понад 10 км найбільша їх кількість зосереджена в басейні р. Серет (25), р. Збруч (18), р. Дністер (15 – річки першого порядку), р. Стрипа (11).

23 річки області мають довжину понад 30 км, 18 із них відносяться до басейну Дністра і 5 до басейну Прип'яті.

За площами басейну річки поділяються так: 5 річок мають площу басейну понад 1000 км² (Збруч 3300 км², Серет 3900 км², Стрипа 1610 км², Гнізна 1110 км²); 6 річок мають площу басейну в межах 500-1000 км² (Горинь 955 км², Нічлава 871 км², Вілія 745 км², Гнила 747 км², Жирак 561 км², Коропець 511 км²); 12 річок мають площу басейну менше 500 км².

Річкова мережа Тернопільської області – це річкові системи Дністра, Горині.

Середня щільність річкової мережі 0,48 км/км². В області вона змінюється від 0,20 (у центрі) до 0,76 км/км² (на її окраїнах).

Особливістю гідрографічної мережі є те, що більшість річок протікає в меридіональному напрямку (з півночі на південь) та має досить значний нахил, який коливається від 0,005 м/км (верхів'я Серету й Збруча) до 4 м/км (р. Джурин). Вони мають добре вироблені, а в нижній течії навіть каньйоноподібні долини.

Таблиця 2

Перелік річок Тернопільської області довжиною понад 15 км, ранжованих за типологією річок за водозабірною площею згідно Водної рамкової директиви Європейського Союзу (з місцем розташуванням у адміністративних районах)

№ п/п	Річка, права (п) чи ліва (л) притока	Куди впадає річка (басейн головної річки)	Місце розташування (адміністративний район)	Довжина, км	Площа басейну, км ²
Дуже великі річки					
1.	Дністер	Чорне море	Чортківський	11307 (215)	72 100
2.	Горинь	Прип'ять	Кременецький	995 (50)	700 000
Великі річки					
3.	Золота Липа (л)	Дністер	Тернопільський, Чортківський	85	1310
4.	Стрипа (л)	Дністер	Тернопільський, Чортківський	147	1610
5.	Серет (л)	Дністер	Тернопільський, Чортківський	242	3900
6.	Гнізна (л)	Дністер	Тернопільський	81	1100
7.	Збруч (л)	Дністер	Тернопільський, Чортківський	244	3300
8.	Іква (л)	Стир	Кременецький	40	2250 (354)
9.	Вілія (л)	Горинь	Кременецький	32	1812 (745)
Середні річки					
10.	Східна Золота Липа (л)	Золота Липа	Тернопільський, Чортківський	84	287
11.	Ценівка (л)	Золота Липа	Тернопільський	77	222
12.	Коропець (л)	Дністер	Тернопільський, Чортківський	78	511
13.	Барिश (л)	Дністер	Чортківський	38	186
14.	Восушка (л)	Стрипа	Тернопільський	34	187
15.	Студенка (л)	Стрипа	Тернопільський	78	153
16.	Вільховець (л)	Стрипа	Тернопільський	38	173
17.	Джурин (л)	Дністер	Чортківський	51	301
18.	Нестерівка (л)	Серет	Тернопільський	16	104
19.	Нічва (л)	Серет	Тернопільський	18	107
20.	Теребля (л)	Гнізна	Тернопільський	16	194
21.	Хмельова Долина (л)	Гнізна	Тернопільський	18	123
22.	Гніздечка (п)	Гнізна	Тернопільський	39	264
23.	Дупа (Дупла) (п)	Серет	Чортківський	44	229
24.	Нічлава (л)	Дністер	Чортківський	83	871
25.	Стрілка (п)	Нічлава	Чортківський	38	209
26.	Циганка (л)	Нічлава	Чортківський	27	166
27.	Самчик (Потік Млинський) (п)	Збруч	Тернопільський,	24	216
28.	Потік Волочек (п)	Самчик	Тернопільський,	19	106
29.	Гнила (п)	Збруч	Тернопільський, Чортківський	58	747
30.	Тайна (п)	Гнила	Тернопільський, Чортківський	45	327
31.	Жирак (п)	Горинь	Кременецький	30	561
32.	Буглівка (п)	Жирак	Кременецький	23	179
33.	Кума (п)	Вілія	Кременецький	20	163
34.	Кутянка	Вілія	Кременецький	24	122

Регіональний офіс водних ресурсів у Тернопільській області здійснює системну роботу з обліку та паспортизації водних об'єктів, що дозволяє уточнювати кількість штучних водних об'єктів. Ця діяльність спрямована на забезпечення ефективного управління, догляду та раціонального

використання водних ресурсів. Паспортизація водних об'єктів області продовжується. За матеріалами Регіонального офісу водних ресурсів регіону зафіксовано знижений рівень води в річках, особливо страждають невеликі струмки і потоки. Деякі з них вже пересохли. 111 ставків області пересохли або заповнені водою на 10%.

Під час обстеження були виявлені проблемні ділянки і зони, які погіршують водний режим. Найпоширенішими проблемами є заростання русел і водної гладі, а також засмічення людьми. Особливо вагомі проблеми у водойм, які розташовані в межах поселень.

Висновки. Найважливішою складовою водного фонду Тернопільської області є річки, у яких проходить прояв природних чинників та інтереси різних водокористувачів. Необхідно зазначити, що типологія річок за площею водозабору прийнята у Водному кодексі України є наслідком колоніального минулого нашої країни, що є не порівняльним із стандартами Європи. Типологія річок згідно ВРД ЄС є значно «компактніша», у порівнянні з гідрологією європейських країн.

Результати цього дослідження є апробацією типології річок за водозабірною площею згідно Водної рамкової директиви Європейського Союзу для оцінки річкової мережі Тернопільської області, яка вимагає подальших досліджень з метою уточнення матеріалів гідрометричної складової.

Література:

1. Вишневський В.І. Річки і водойми України. Стан і використання. Київ: Віпол, 2000. 376 с.
2. Водна рамкова директива ЄС 2000/60/ЄС. Основні терміни та їх визначення. Київ: 2006. 240 с.
3. Водне господарство в Україні. За ред. А.В Яцика, В.М. Хорева. Київ: Генеза, 2000. 456 с.
4. Водний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 1995. №24. С. 520-560.
5. Водний фонд України: Штучні водойми-водосховища і ставки: Довідник. В.В. Гребінь, В.К. Хільчевський, В.А. Стащук, О.В. Чунарьов, О.Є. Ярошевич. За ред. В.К. Хільчевського, В.В. Гребіна. Київ: «Інтер-прес ЛТД», 2014. 164 с.
6. Гребінь В.В., Хільчевський В.К., Бабій П.О., Забокрицька М.Р. Оцінка річкової мережі басейну Росії за типологією річок згідно Водної рамкової директиви Європейського Союзу. *Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія..* 2015. Том 2 (37) С. 23-
7. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 26 червня 1991 р. Вісник Верховної Ради України. Київ: Україна, 1991 р.
8. Каталог річок України. Київ:, Вид-во АН УРСР, 1957. 191 с.
9. Кукурудза С.І. Гідроекологічні проблеми суходолу: Навч. посіб. За ред. В. Хільчевського. Львів: Світ, 1999. 232 с.
10. Малі річки України: довідник. А.В. Яцик, Л.Б.Бишовець, Е.О. Богатов та ін.; За ред. А.В. Яцика. Київ: Урожай, 1991. 296 с.
11. Мариняк Я.О. Методи дослідження малих річок: стан і перспективи. *Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Географія.* 2001. № 1. С.35-38.
12. Мариняк Я.О. Поверхневі води. Водні ресурси. Географія Тернопільської області: монографія в 2 т. Т. 1. Природні умови та ресурси. За ред. Сивого М. Я. ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2020. Тернопіль: Осадца Ю.В. С. 221-264.
13. Методики гідрографічного та водогосподарського районування території України відповідно до вимог Водної рамкової директиви Європейського Союзу. В.В. Гребінь, В.К. Мокін, В.А. Стащук, В.К. Хільчевський, М.В. Яцюк, О.В. Чунарьов, Є.М. Крижанівський, В.С. Бабчук, О.Є. Ярошевич. Київ: «Інтер-прес ЛТД», 2013. 55 с.
14. Наукові засади використання водних ресурсів України за басейновим принципом. В.А. Стащук, В.К. Мокін В.В. Гребінь, О.В. Чунарьов. За ред. В.А. Стащука. Херсон. 2014. 320 с.
15. Паламарчук М.М., Закревська Н.Б. Водний фонд України: Довідковий посібник. Київ: Ніка-Центр. 2006. 320 с.
16. Природа Тернопільської області. За ред. К. І. Геренчука. Львів: Вища шк. Вид-во при Львів. ун-ті, 1979. 167 с.
17. Стащук В.А. Еколого-економічні основи басейнового управління водними ресурсами. Дніпропетровськ: Зоря, 2006. 480 с.
18. Царик Л.П., Царик П.Л., Кузик І.Р., Царик В.Л. Природокористування та охорона природи у басейнах малих річок: монографія (видання друге доповнене і перероблене). За ред. проф. Царика Л.П. Тернопіль: СМП «Гайп», 2021. 162 с.

Summary:

Yaroslav MARYNIAK, Nadiia STETSKO. ASSESSMENT OF THE RIVER NETWORK OF THE TERNOPIL REGION ACCORDING TO THE RIVER TYPOLOGY IN ACCORDANCE WITH THE EU WATER FRAMEWORK DIRECTIVE

A comparative characterisation of Ukrainian and European legislation in the field of water management is made. Differences in the interpretation of the basic concepts of terms and categories are revealed. It is established that the most important component of the water fund is rivers, in the basins of which the manifestation of natural factors and the interests of various water users are concentrated. Integrated water resources management based on the basin principle is a process of water resources management introduced by the Water Framework Directive of the European Union (2000). It stipulates that the main unit of management is a river basin district. The hydrographic zoning of the territory of Ukraine is based on European standards in the field of water management, which identifies hydrographic units within the country that are used to develop river basin management plans.

Key words: river, Water Code of Ukraine, Water Framework Directive of the European Union.